

Kužna znamenja na Škofjeloškem

Izvleček

Med številnimi znamenji na Škofjeloškem je le malo kužnih znamenj. Po opravljeni terenski raziskavi so takšna le štiri, od tega tri preprostejša, zidana, slopnega tipa na podeželju in razkošnejše kamnito znamenje s kipi na Mestnem trgu v Škofji Loki. Eno kužno znamenje, domnevno kamnitega stebrnega tipa na Vrhju Sv. Treh Kraljev, je izpričano, a že izginulo. Znamenja, imenovana kužna, so bila postavljena kot obeležje grobišča umrlih za kužno boleznijo ali kot votivna v priprošnje in zahvalo Bogu, Mariji ali svetnikom za varstvo pred kugo. Kot posebno znamenje v spomin na kužne epidemije lahko štejemo še kapelo Marije Pomočnice v škofjeloški kapucinski cerkvi.

Ključne besede: kuga, znamenja, tipi znamenj, Škofjeloško, spominski napisi.

Abstract

Plague shrines in Škofja Loka region

Among the many wayside shrines in Škofja Loka, only a small proportion are designated plague wayside shrines. According to field research, there are only four of them, of which three are simple masonry columns in the countryside and a more luxurious stone sign with statues in Mestni trg in Škofja Loka. One plague sign of a supposedly stone pillar type on Vrh Sv. Treh Kraljev is attested but has already disappeared. Plague shrines were erected either as a memorial to those who died of the plague, or as a votive shrine in intercession and thanksgiving to God, Mary or the saints for protection against the plague. The Chapel of Mary Help of Christians in the Capuchin Church in Škofja Loka can also be considered a memorial to the plague times.

Key words: plague, shrine, types of shrine, Škofja Loka, memorial inscriptions.

Uvod

Tako kot druge predele slovenskih dežel so nalezljive bolezni pestile tudi kraje nekdanjega freisinškega Loškega gospostva, na območje katerega se v raziskavi o kužnih znamenjih omejujem. Glede na to, da sem pri raziskavi na terenu odkril le štiri obstoječa in eno že izginulo znamenje, ki jih vsaj lokalni prebivalci še vedno imenujejo kužno, bi lahko sklepali, da Loško gospostvo zaradi epidemij v preteklosti ni bilo tako hudo prizadeto kot drugi predeli Dežele Kranjske, ali gledano širše, celotno slovensko ozemlje. Toda to je le domneva, saj nimamo podrobne raziskave o kužnih boleznih v preteklosti na tem območju.

Loško gospostvo je bilo ena večjih zaokroženih fevdalnih upravnih enot na Slovenskem, zato je dopustno sklepanje, da jo je bilo zaradi tega možno relativno uspešno upravljati tudi v zdravstvenem smislu. Zaradi geografske lege je bilo neenakomerno poseljeno, zato se kužna znamenja nahajajo le na bolj poseljenih predelih, tam, kjer je bila koncentracija prebivalstva večja, s tem pa tudi možnost za prenos bolezni in posledično večje število umrlih.

Izraz kuga so sicer v preteklosti, ko še niso poznali mikrobov, uporabljali splošno za vse visoko smrtno nalezljive bolezni. Kužna znamenja pa so poimenovana tista, ki so postavljena bodisi na mestu grobišča umrlih za kugo ali kot votivna znamenja v priprošnjo ali zahvalo Bogu, Mariji ali svetnikom za varstvo pred kužnimi boleznimi. Med svetniki, zavetniki zoper kužne bolezni, so na Slovenskem najbolj pogosti sv. Rok, sv. Sebastijan (Boštjan), sv. Rozalija, sv. Frančišek Ksaverij ter ponekod sv. Jožef.

Znamenja so, razen nekaterih reprezentativnih primerkov v urbanih okoljih, v ljudski domeni, zato je njihovo raziskovanje s tega vidika oteženo, saj ne obstaja pisno arhivsko gradivo v povezavi z njimi. Zanašati se moramo na lokalno ustno izročilo, kolikor je še ohranjeno.

Kužna znamenja na Loškem

Znamenja, imenovana kužna, so, vsaj na Loškem, po obliki in dostopnih podatkih sodeč, nastala v 17. ali 18. stoletju. Mogoče je bilo katero od njih postavljeno na mestu še starejšega, kasneje se ne pojavljajo več. Z znamenji na Slovenskem se je, kot eden redkih, strokovno ukvarjal umetnostni zgodovinar Marijan Zadnikar, ki je o njih napisal temeljno znanstveno delo *Znamenja na Slovenskem*,¹ ki je poljudnejši ponatis doživelo s knjigo *Slovenska znamenja*.² Najzgodnejše pisne omembe znamenj segajo sicer v 15. stoletje,³ a so verjetno starejša. Skozi stoletja so se spreminjala, zato jih Zadnikar tipološko razvrsti glede na njihovo obliko.⁴

1 Zadnikar, *Znamenja na Slovenskem*, Ljubljana, 1964.

2 Zadnikar, *Slovenska znamenja*, Ljubljana, 1991.

3 Zadnikar, *Slovenska znamenja*, str. 11.

4 Zadnikar, *Slovenska znamenja*, str. 14.

Največ pozornosti posveti kamnitim in zidanim, manj pa lesenim znamenjem. O vzrokih za postavitev znamenj, tudi kužnih, doslej pri nas še ni bilo narejene temeljite analize, obstajajo le lokalne raziskave; takšna je tudi ta.

Še obstoječa podeželska kužna znamenja na Loškem se nahajajo v vasi Bukovica na Selškem, na Godešiču in Gorenjih Hotavljah. Vsa pripadajo slopnemu tipu znamenj.⁵ Ta so bila najbolj pogosta v 16. in 17. stoletju, v 18. stoletju jih počasi začnejo zamenjevati kapelice, ki v 19. stoletju povsem prevladajo.⁶

Znamenje v vasi Bukovica

Na polju, nekoliko izven vasi Bukovica v Selški dolini v smeri proti Dolenji vasi, stoji zidano slopno znamenje kvadratnega tlorisa, v katerem so štiri niše, po ena na vsaki strani. Znamenje je pokrito s strmo štirikapno streho iz skrila. Po obliki sodeč je bilo postavljeno v drugi polovici 17. stoletja.⁷ V nišah so naslikane preproste upodobitve Križanega, Marije iz Lurda, sv. Florijana, zavetnika cerkve v Bukovici, in sv. Nikolaja, zavetnika cerkve na bližnjem Sv. Miklavžu. Poslikava je nastala leta 1998, ko so vaščani obnovili že precej načeto znamenje; med domačini velja za kužno.⁸ Lega izven naselja kaže na domnevo, da bi bilo tu lahko množično grobišče umrlih za nalezljivo boleznijo, saj je bilo kužne bolnike prepovedano pokopavati v naseljih. Znamenje je nekoč stalo ob glavni cesti iz Selc proti Škofji Loki, ki je šla mimo vasi Bukovica.⁹

Znamenje na polju pri Bukovici. (foto: Jure Ferlan)

5 Zadnikar, *Slovenska znamenja*, str. 28.

6 Prim. Zadnikar, *Slovenska znamenja*.

7 Skok, Tipi in razvoj znamenj na Loškem ozemlju – Selška dolina, 1985, str. 44–62.

8 Za podatek se zahvaljujem zgodovinarju Vincenciju Demšarju.

9 Za podatek se zahvaljujem Niku Štibljju.

Znamenje na Godešiču

Znamenje na Godešiču. (foto: Jure Ferlan)

Kažipot do kužnega britofa na Godešiču.
(foto: Jure Ferlan)

Znamenje na Godešiču ima boljše dokazane zgodovinske okoliščine. Leta 1599 se je kuga razširila po Sorškem polju, prizadela je tudi vas Godešič in zahtevala več smrtnih žrtev.¹⁰ Mrtve so pokopavali izven naselja, nedaleč od znamenja na kraju, ki se še vedno imenuje Kužni britof.¹¹ Mestna oblast je tedaj v Škofji Loki širjenje epidemije drugod po Loškem z ukrepi omejila.¹²

Znamenje slopnega tipa s štirimi nišami v nastavku in strmo široko štirikapno streho, pokrito s skrilom, je leta 1992 obnovil Vinko Hafner, lastnik sosednje hiše. Podobe Križanega, zavetnika godeške cerkve sv. Nikolaja, sv. Mohorja in Fortunata ter sv. Vincencija je naslikal akademski slikar Franc Novinc.¹³ Streho zaključuje kovan patriarški križ s tremi prečkami, karnakazuje pripadnost Loškega ozemlja Cerkvi v Ogleju, posredno pa tudi starost znamenja.¹⁴

Poleg spomina na umrle za kugo naj bi znamenje služilo tudi kot krlež,¹⁵ saj so mimo znamenja nekoč, še preden je bila v Retečah ustanovljena župnija s pokopališčem za Godešič, pokojne po nekdanji stari cesti vozili pokopavat v Staro Loko.¹⁶

10 Blaznik, *Škofja Loka in loško gospostvo*, str. 430–431.

11 Krajevna skupnost Godešič. Učna sprehajalna pot.

12 Blaznik, *Škofja Loka in loško gospostvo*, str. 431.

13 *Godešič skozi tisočletje : 1006–2006*, str. 34.

14 Oglejski patriarhat je bil ukinjen leta 1751.

15 Tudi krlež, znamenje ob poti na pokopališče, ob katerem se krajani obredno poslovijo od umrlega; iz grško: Kyrie eleison, Gospod, usmili se (obredna molitev).

16 Za podatek se zahvaljujem Vinku Hafnerju.

Znamenje na Hotavljah

Na Hotavljah v Poljanski dolini se v zgornjem delu vasi, ki ga domačini imenujejo Gorenje Hotavljje, nahaja zidano slopno znamenje v dveh etažah, s poglobljenimi polkrožnimi nišami, kar je posebnost na Loškem. Stoji ob nekdanji glavni cesti preko Hotavelj. Znamenje so leta 1971 obnovili vaščani v sodelovanju s takratnim Spomeniškim varstvom in Kulturno skupnostjo. Takrat je niše v zgornji, nekoliko ožji etaži s podobami štirih evangelistov v fresko tehniki poslikal akademski slikar Ive Šubic. Drugo obnovo, ki je tako kot prva zabeležena s kamnito ploščico na postamentu, je znamenje dočakalo leta 2008, ko sta k njej pristopila Občina Gorenja vas - Poljane in Turistično društvo Slajka Hotavljje. Ob tej obnovi je s freskami, ki upodabljajo alegorične ptice, niše v spodnji etaži poslikala akademska slikarka Maja Šubic. Znamenje je poudarjeno z nekoliko neobičajno streho, podobno tistim na zvonikih, s trikotnimi zatrepi na vseh straneh in strmo zašiljeno konico, ki jo zaključuje zanimiv kovan križ s šestimi peterokrakimi zvezdami. Morda je bilo, glede na nekatere tipološke značilnosti, v sedanji obliki postavljeno šele v 19. stoletju na mestu starejšega.¹⁷ Po izročilu naj bi znamenje postavila v spomin in zahvalo edina preživela¹⁸ po hudi kugi, ki je prizadela Hotavljje.

Kužno znamenje na Hotavljah in sv. Janez Evangelist, s podpisom Iveta Šubica in letnico 1971.

(foto: Jure Ferlan)

17 Na podlagi dejstva, da znamenje ni vrisano na vojaških zemljevidih iz 18. stoletja tako sklepa Bernarda Jesenko Filipič. Za podatek se ji zahvaljujem.

18 Po eni izmed variant hlapec in dekla.

Porušeno znamenje na Vrhu Svetih Treh Kraljev

V bližini kmetije Pri Petrač na Vrhu Svetih Treh Kraljev, ki je nekoč spadal v hlevnovrško župo Loškega gospostva, je stalo kužno znamenje, domnevno kamnitega stebrnega tipa, štirikotnega tlorisa, s piramidno strešico in nastavkom, nišami na vse strani in svetniškimi podobami v njih. Znamenje so v času gradnje Rupnikove linije vojaki porušili, kasneje so ga domačini zasilno popravili, a je po 2. svetovni vojni propadlo.

Epidemijo kuge na tem območju dodatno potrujeta ledinski imeni Za britofom in Pod grobi v bližnjih Goropekah, kjer naj bi po izročilu od vseh prebivalcev vasi kugo preživel le dve dekli, ki sta pokopali umrle, kar naj bi se zgodilo v 17. stoletju.¹⁹ To znamenje je bilo eno izmed zelo redkih kamnitih stebrnih znamenj na Loškem; v nekaterih drugih predelih na Slovenskem so bolj pogosta.

Znamenje na Mestnem trgu v Škofji Loki

Na Mestnem trgu v Škofji Loki stoji znamenje, ki po kakovosti izdelave presega podeželska znamenja, gre za tip baročnega znamenja s kipi.²⁰ Postavili so ga meščani v zahvalo, ker so bili obvarovani pred kugo. Na postamentu v obliki oltarja iz klesanega konglomerata stoji steber, na katerem je kip Marije Zmagovalke²¹ z vencem dvanajstih zvezd okoli glave. Stoji na zemeljski obli, ki jo ovija kača, Jezušček v njenem naročju kačo z dolgim kovinskim križem prebada skozi odprta usta. Kača je lahko med drugim tudi simbol kuge. Ob stebru sta na postamentu postavljena elegantna kipa, na levi sveti Jožef s kotomerom in vzcvetelo palico v roki,²² na desni pa sveti Anton Padovanski.²³ Nad oltarno menzo je na plošči iz sivomodrega kamna pozlačen napis – kronogram: *InhonoreM pla genlricIs IesV IosephI atqVe antonII statVa Ista posIta eX DeVotIone CIVItatIs. RENOVATUM 1865.*²⁴ Kronogram sporoča letnico postavitve znamenja: 1751. Prenovljeno naj bi bilo tudi leta 1879.²⁵ Ker je bila prek stebra speljana električna napeljava, se je kmalu po 1. svetovni vojni obelisk pozimi zaradi teže ledenega snega na napeljavi zrušil. Madonin kip se je poškodoval, žal so ga raztolkli v gramoz, čeprav ni bil tako poškodovan, da

19 Za podatke se zahvaljujem domačinkama Mariji Treven in Pavli Laznik, ki sta obudili spomine na znamenje iz otroštva na Vrhu Sv. Treh Kraljev.

20 Zadnikar, *Slovenska znamenja*, str. 23.

21 Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, str. 122–124.

22 Po legendi je bil sv. Jožef izbran za ženina Mariji tako, da mu je vzcvetela palica v roki. Kotomer je znak njegovega mizarskega poklica.

23 Sveti Anton Padovanski velja za univerzalnega priprošnjika, kot takega so ga očitno izbrali tudi Ločani.

24 Prevod: *V čast blagi Jezusovi Porodnici, Jožefu, kakor tudi Antonu, je bil ta spomenik postavljen iz pobožnosti meščanov. Prenovljeno 1865.*

25 Pokorn, Loka, str. 29.

Kip Marije Zmagovalke z Jezusom in kip svetega Jožefa na kužnem znamenju v Škofji Loki.

Marijino znamenje na Mestnem trgu v Škofji Loki s kronogramom. (vse foto: Jure Ferlan)

obnova ne bi bila mogoča. Spomeniška referenta dr. France Stele ter pozneje dr. France Mesesnel in nekateri Ločani so se trudili, da bi spomenik v prvotni podobi restavriral.

Dela je izvedla občina v letih 1939 in 1940. Leta 1939 je bil spomenik restavriran, leta 1940 je bil po starih fotografijah izdelan nov kip Marije z Jezusom in postavljen na obelisk oziroma steber. Vsa dela je oskrbel kamnoseški podjetnik Feliks Toman iz Ljubljane.²⁶ Kot zanimivost velja omeniti, da je Elizabeta Nastran, lastnica hiše na Placu 25, v testamentu z večjo vsoto denarja leta 1829 ustanovila

²⁶ Štukl, *Knjiga hiš v Škofji Loki*. 2, str. 36.

posebno ustanovo večne luči pri znamenju.²⁷ Znamenje je bilo postavljeno po vzoru številnih mest v avstrijskih deželah.²⁸ ²⁹ V svojem času je doseglo svoj namen, saj je sredi 18. stoletja nevarnost prave kuge, ki jo povzroča bakterija *yersinia pestis*, v avstrijskih deželah zaradi ukrepov oblasti in drugih dejavnikov prenehala.³⁰

Kapela Marije Pomočnice v škofjeloški kapucinski cerkvi

Poleg kužnih znamenj na prostem velja kot spomenik epidemijam omeniti še kapelo Marije Pomočnice, prizidano škofjeloški kapucinski cerkvi sv. Ane. Gre za eno od treh na desni strani cerkvene ladje prizidanih kapel, in sicer najbolj severno. Kapelo naj bi postavili že ob gradnji cerkve v začetku 18. stoletja. Natančno kopijo Marije Pomočnice (Mariahilf), ki jo je naslikal nemški slikar Lucas Cranach v 16. stoletju in jo častijo v stolnici sv. Jakoba v Innsbrucku v Avstriji, je leta 1707 oskrbel loški glavar baron Jožef Anton Evzebij von Halden.³¹

Marijo Pomočnico, ki so jo častili v tej kapeli, so leta 1750 Ločani izbrali za posebno zavetnico mesta, ki jih bo varovala, še posebej pred kugo in požari. O tem priča tudi napis na slavoloku, ki ga v naslikanem okviru drži dva angela:

Slika Marije Pomočnice v škofjeloški kapucinski cerkvi.
(foto Jure Ferlan)

²⁷ Prav tam.

²⁸ Prim. Štukl, *Po poti kulturne dediščine*, str. 30.

²⁹ Eno pomembnejših znamenj je na dunajskem Grabnu, ki ga je dal postaviti cesar Leopold I. v spomin na epidemijo kuge leta 1679. Najrazkošnejše kužno znamenje na Slovenskem je na Glavnem trgu v Mariboru, delo Jožefa Strauba iz leta 1743, in spada v vrh slovenskega baroka.

³⁰ Prim. Travner, *Kuga na Slovenskem*.

³¹ Benedik, *Kapucinski samostan s cerkvijo sv. Ane*, str. 49.

Kapucin skupaj s prosilci Mariji priporoča bolnika. Slika Marije Pomočnice v škofjeloški kapucinski cerkvi, detajl. (foto: Jure Ferlan)

Latinski napis na notranji strani slavloloka kapele Marije Pomočnice iz časa obnove leta 1888; kapucinska cerkev v Škofji Loki. (foto: Jure Ferlan)

*ANNO DOMINI 1750 S. MARIA AUXILIATRIX a DOMINIS LOCO-POLITANIS electa fuit in PATRONAM civitatis pro avertendis omnibus malis praesertim PESTE et IGNE. Ex comuni eleemos. totaliter restituta anno 1888.*³²

Zadnji stavek še sporoča, da je bila kapela leta 1888 temeljito predelana. Takrat jo je v fresko tehniki poslikal slikar Simon Ogrin z Vrhnike. Na stranskih stenah je upodobil prizora iz Marijinega življenja, v kupoli štiri evangeliste ter stensko oltarno arhitekturo, na katero je obešena velika oltarna slika, katere avtor je najbrž tudi on. Vanjo je všita milostna slika Marije Pomočnice iz leta 1707 kot *quadro riportato*.³³ Milostno sliko na nebu držita dva angela, v spodnjem delu slike pa je prizor, na katerem kapucin privzdiguje mrtvaško bledega bolnika in ga s kretnjo desne roke priporoča Mariji. Zraven je skupina, ženska in dva otroka. Ženska z roko kaže na otroka, ki se prižema k njej, in zaupno zre v Marijo. V ozadju je silhueta Škofje Loke. Zaobljubo so z »duhovnim opraviлом«³⁴ v kapucinski cerkvi obnavljali še konec 19. stoletja.³⁵ Glede na datacijo kapele in znamenja na Mestnem trgu se zdi, da sta oba povezana z isto zaobljubo.

INFORMATORJI:

Demšar Vincencij, zgodovinar, Škofja Loka
Hafner Vinko, Godešič
Jesenko Filipič Bernarda, konservatorica dokumentalistka ZVKDS OE Kranj
Laznik Pavla, Briše pri Polhovem Gradcu
Štibelj Niko, Bukovica
Treven Marija, Lavrovec

VIRI IN LITERATURA:

Benedik, Metod: *Kapucinski samostan s cerkvijo sv. Ane Škofja Loka*. Celje : Celjska Mohorjeva družba, 2008, 279 str.
Blaznik, Pavle: *Škofja Loka in loško gospostvo : (973–1803)*. Škofja Loka : Muzejsko društvo, 1973, 560 str.
Godešič skozi tisočletje : 1006–2006. Godešič : Odbor za pripravo tisočletnice Godešiča, 2006, 546 str.
Krajevna skupnost Godešič. Učna sprehajalna pot. Pridobljeno 25. 2. 2021; na: <https://www.godesic.si/znamenitosti-in-posebnosti/ucna-sprehajalna-pot/>.
Lavrič, Ana; Resman, Blaž: Marija Pomagaj na Slovenskem : Layerjeva slika, njene predhodnice in naslednice. V: *Kronika : časopis za slovensko krajevno zgodovino*, letn. 62, [št.] 2, Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2014, str. 233–254.
Menaše, Lev: *Marija v slovenski umetnosti : ikonologija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne*. Celje : Mohorjeva družba, 1994, 373 str.
Pokorn, Franc: Loka. V: *Dom in svet : zabavi in pouku*, leto VII, številka 5, Ljubljana : Katoliško tiskovno društvo, 1894.

32 Prevod: V letu Gospodovem 1750 je bila Sveta Marija Pomočnica od meščanov Loke izvoljena za zavetnico mesta, za odvrnitev vsega zla, še posebej kuge in ognja. Iz skupnih milodarov popolnoma prenavrejena leta 1888.

33 Lavrič, Resman, Marija Pomagaj na Slovenskem, str 248.

34 Najbrž je šlo za slovesno mašo in molitve k Mariji Pomočnici.

35 Pokorn, Loka, str. 29.

- Skok, Barbara: Tipi in razvoj znamenj na loškem ozemlju – Selška dolina. V: *Loški razgledi* 32, Škofja Loka : Muzejsko društvo, 1985, str. 44–62.
- Štukl, France: *Knjiga hiš v Škofji Loki. 2. Klobovsova ulica, Mestni trg, Spodnji trg, Cankarjev trg, Blaževa ulica : druga polovica 18. stoletja do 1984*. Škofja Loka [i. e.] Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 1984, 221 str.
- Štukl, France: *Po poti kulturne dediščine*. Škofja Loka : Občina, 2011, 206 str.
- Travner, Vladimir: *Kuga na Slovenskem*. Ljubljana : Življenje in svet, 1934, 146 str.
- Zadnikar, Marijan: *Slovenska znamenja*. Ljubljana : Družina, 1991, 421 str.
- Zadnikar, Marijan: *Znamenja na Slovenskem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1964, 192 str.

Summary

Plague shrines in ŠkofjaLoka region

Among the many wayside shrines in the Škofja Loka region, only a small proportion are designated plague wayside shrines. According to field research, there are only four of them, of which three are simple masonry columns, which are located in the countryside in the settlements Bukovica, Godešič and Hotavlje, and a more luxurious one made of stone with statues in Mestni trg in Škofja Loka. One plague wayside shrine of a supposedly stone pillar type in the settlement Vrh Sv. Trije Kralji is attested but has already disappeared. All the aforementioned shrines stood near main roads in the past, which were abandoned through the course of time and are now at a distance from modern traffic roads. All of them are currently renovated and in good shape. So-called plague wayside shrines were erected either as a memorial to those who died of the plague, or as a votive shrine in intercession or thanksgiving to God, Mary or the saints for protection against the plague. There is also a votive chapel dedicated to Mary Help of Christians annexed to Škofja Loka Capuchin church, which is a memorial to the plague times.